

ՀԱՅԱԳԻՏԱԿԱՆ ՆՈՐ ԱՇԽԱՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

ԿԱՐՈ ՂԱՅԱԴԱՐՅԱՆ, ՀՈՎՀԱՆՆԱՎԱՆՔԸ ԵՎ ՆՐԱ ԱՐՁԱՆԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

Հայկական ՍՍՌ Գիտությունների ակադեմիայի հրատարակչություն, Երևան 1948 թ. 121 էջ:

այլական ՍՍՌ Գիտությունների ակադեմիայի Հայաստանի Պետական Պատմական Թանգարանի ղեկավարությունը նպատակ է դրել հրատարակել հայկական ճարտարապետության պատմության համար մեծ արժեք ներկայացնող հուշարձանների մասին գիտա-հանրամատչելի սերիայով գրքեր: Աշխատություններ պիտի գրվեն Սաղմոսավանքի, Հաղբատի, Սանահնի, Խորանաշատի, Մակարավանքի, Նոր-Վարազավանքի և կարևոր այլ հուշարձանների մասին: Մատենաշարքը բացվում է պատմական գիտությունների թեկնածու Կարո Ղաֆադարյանի «Հովհաննավանքը և նրա արձանագրությունները» կրող ներկա ուսումնասիրությամբ:

Աշխատությունը բաժանվում է երկու մասի— ուսումնասիրություն և վիճակային արձանագրություններ: Առաջին մասը վերնագրված է՝ «Հովհաննավանքի ճարտարապետական կառուցվածքները», իսկ երկրորդ մասը՝ «Հովհաննավանքի վիճակային արձանագրությունները»: Աշխատությունը սկզբից ունի առաջաբան, իսկ վերջում անունների ցանկ:

Գիտությունների թեկնածու Կ. Ղաֆադարյանն իր ուսումնասիրությունը սկսել է Հովհաննավանքի ամենահին հուշարձանից— բաղիլիկ եկեղեցուց: Հեղինակը համաձայնվում է ճարտարապետ Թ. Թորամանյանի հետ, որ բաղիլիկ այդ եկեղեցին պատկանում է քրիստոնեական ճարտարապետության

զարգացման առաջին շրջանին, այսինքն՝ շորորդ կամ հինգերորդ դարերին: Հեղինակը սակայն, համակարծիք չէ Թորամանյանի հետ՝ որ եկեղեցին սկզբից և եթ քարածածկ է եղել: Նա գտնում է, որ եկեղեցին նորոգվել և քարով է ծածկվել 550-ական թվերին: Աշոտ Դվնեցի վանահոր ժամանակ, որի մասին տեղեկություն է պահվել մի հիշատակարանում, որից քաղել և հիշում է Ջաքարիա Սարկավազը: Հովհաննավանքի բաղիլիկ եկեղեցու մասին մատենագրական հնադույն տեղեկություններ են հաղորդված «Գիրք թղթոց»-ում և Ուստանիսի պատմության մեջ: Եկեղեցին մի շարք անդամներ նորոգվել է՝ 6-րդ, 17-րդ և 18-րդ դարերում: Վերջին անգամ տաճարի արևելյան պատի հարավային անկյունը նորոգել է Հայկ. ՍՍՌ Պատմական Հուշարձանների Պահպանության Կոմիտեն 1946 թվականին:

Ուսումնասիրության բաժնի հաջորդ ենթադրվում է բաղիլիկ եկեղեցու հարավային կողմից կից շինված կաթողիկե եկեղեցուն: Հեղինակի կարծիքով, Կաթողիկե եկեղեցու կառուցումը սկսվել է ՈԿԵ (1216) թվականին և ավարտվել ՈՀ (1221) թվականին: Տվյալ դեպքում նա ելնում է տաճարի վրա փորագրված վիճակային արձանագրություններից: Միայն է համարում Ջաքարիա Սարկավազի տված տաճարի ավարտման ՈԿԶ (127) թվականը: Եկեղեցին 1669 թվին մեծ երկրաշարժի ժամանակ տուժել է, ճեղքեր է տվել, որը սակայն վերակառուցվել է Սարգիս Կարբեցու առաջնորդության ժամանակ:

Նորրորդ ենթագլուխը նվիրված է Կաթողիկե եկեղեցու ժամատանը: Հեղինակի կարծիքով, ժամատունը կառուցել է Վակեի որդի Քուրդ իշխանը 1250 թվին: Նրա եզրակացության համար հիմք է ծառայել ժամատան հյուսիսային պատի վրա փորագրված հետևյալ արձանագրությունը. «Նդաք սկիզբն մեծափառ տանս և բազում արդեամք հասուցաք ի կատար»: Արձանագրությունը փորագրված է 1250 թվականին:

ենք համարում բերել այս ենթագլխի մասին հեղինակի եզրակացությունները:

1. Հովհաննավանքը սկսած 5-րդ դարից Հայաստանի նշանավոր վանքերից մեկն է եղել, որտեղ հավանաբար Ղազար Փարպեցին իր վանահայրության ժամանակ գրել է «Հայոց պատմությունը»:

2. 7-րդ դարում, Ուխտանիս եպիսկոպոսի և Թղթոց գրքի տեղեկությունների համաձայն, Հովհաննավանքը հանդես է գալիս իբրև

Հովհաննավանքի եկեղեցին

Չորրորդ և հինգերորդ գլուխներում հեղինակը կանգ է առել ժամատան հյուսիսակողմյան կից շինության և մյուս շինությունների վրա:

Ուսումնասիրության վերջին ենթագլուխը վերնագրված է՝ «Հովհաննավանքը պատմության մեջ»: Այստեղ հեղինակը վիժմագիր և ձեռագիր տեղեկությունների հիման վրա աշխատում է կազմել Հովհաննավանքի պատմության համառոտ ուրվագիծը: Անհրաժեշտ

կարևոր կենտրոն, որ մեծ կշիռ է ունեցել ժամանակի դավանաբանական վեճերի, ինչպես նաև Հայաստանի քաղաքական հարցերում:

3. 13-րդ դարում Հովհաննավանքը շենացել է ճարտարապետական խոշոր կառուցումներով և դարձել է Արաբաժոտնի եպիսկոպոսական կենտրոն և Վաչոտյանց տան տոհմական վանքը:

4. 15-րդ դարում հայոց կաթողիկոսություն

նը էջմիածնում վերահաստատելու միջոցին Հովհաննապանքը խաղացել է ամենակարևոր դերերից մեկը, որի համար էլ 1441 թվին հաստատված Կիրակոս Վիրապեցին Հովհաննապանքի առաջնորդին շնորհում է էջմիածնի աթոռակալության պատիվը, որը սակայն վերանում է շուտով Կաթողիկոսի դեմ կազմակերպված դավադրությամբ:

5. Հովհաննապանքն իր ծաղկման բարձր աստիճանին է հասնում 17-րդ դարում, երբ ընդհանուր առմամբ հայ հասարակական կյանքը խոշոր վերելք էր ապրում:

Այս ժամանակ Հովհաննապանքը ունեցել է մեծ կալվածքներ և եկեղեցական վիճակ, միաբանության անդամների թիվը հասնում էր 60—70-ի, այնտեղ հիմնվել է բարձր տիպի դպրոց, գրադարան, ընդօրինակվել է բազմաթիվ ձեռագրեր, գրվել են ինքնուրույն աշխատություններ և այլն:

6. 18-րդ դարում Հովհաննապանքն ապրեց իր անկման շրջանը, կորցրեց կալվածքները, եկեղեցական վիճակը, իսկ 19-րդ դարի սկզբին վանքը ամբողջովին ու լիակատար ամայության հասավ:

Աշխատության երկրորդ մասը, էջ 59-ից մինչև 145, նվիրված է Հովհաննապանքի արձանագրություններին: Այս մասում տեղավորված են 75 վիժական արձանագրությունների ընդօրինակություն և 80 արձանագրությունների վերծանությունը: Արձանագրությունները դասավորված են ժամանակագրական կարգով. նախ գրված են հնագույն վիժական արձանագրությունները, ապա ըստ հաջորդականության՝ նորերը:

Հեղինակը մեծ աշխատանք է տարել եղծված, դժվար ընթեռնելի արձանագրությունները վերծանելու ուղղությամբ: Արձանագրությունները, ըստ բովանդակության, կեսից ավելին վերաբերում են նվիրատվության: Առանձին իշխանական տներ վանքին են նվիրել հողեր, այգիներ, գյուղեր, ոսկյա և արծաթյա իրեր, դարդեր, եկեղեցական ըսպասներ և այլն:

Արձանագրությունների մյուս խումբը վերաբերում է վաշտալանների իշխանական տան կարգադրություններին, հրամաններին՝ սեփականատիրության շուրջը, որոնք պատ-

մագիտության համար արժեքավոր են Հայաստանի այն ժամանակի սոցիալ-տնտեսական հարաբերությունների, ներքին կյանքի հարցերը լուսաբանելու համար:

Արձանագրությունների մնացած մասը վերաբերում է շինարարական աշխատանքների նկարագրությանը:

Ինչպես հայտնի է, 12—13-րդ դարերում Զաքարյանների իշխանության շրջանում, պետական հասարակական շինարարությունը բավականաչափ ուժեղ է եղել: Սելջուկյան և օղաթկա-բյուզանդական (Հայաստանի համար) երկարատև մրցակցության հետևանքով քայքայված Հայաստանը Զաքարյանների իշխանության շրջանում ոչ միայն վերականգնվել, այլև զարգացման նոր վերելք է ապրել:

12—13-րդ դարերում Հայաստանի պատմական կյանքը ճիշտ հասկանալու դրժում Հովհաննապանքի արձանագրություններն արժեքավոր փաստական նյութ են մատակարարում:

Հովհաննապանքի արձանագրությունները ընդօրինակելու և հրատարակելու մի շարք փորձեր են եղել: Դրանցից կարելի է հիշել Հովհաննես եպ. Շահաթունյանին, որն իր «Մտորագրություն կաթողիկե էջմիածնի և հինգ դավառացն Արարատայ» աշխատության Բ. հատորում, որ լույս է տեսել 1842 թվին՝ տեղավորել է արձանագրություններ Հովհաննապանքից: Մականյան դրանք խիստ պակասավոր են և որոշ մասը ճիշտ չեն վերծանված: Այնուհետև, Ղևոնդ Վ. Ալիշանը իր «Այրարատ բնաշխարհ Հայաստանյայց» մեծածավալ աշխատության մեջ բավականաչափ տեղ է հատկացրել Հովհաննապանքի արձանագրություններին, բայց այս արձանագրությունները նույնպես խիստ պակասավոր են:

Վերջապես, Հովհաննապանքի արձանագրություններին բավականաչափ տեղ է տրվել Կարապետ Կոստանյանցը, իր «Վիժական տարեգիր ցուցակ ժողովածույ արձանագրութեանց հայոց» աշխատության մեջ: Մականյան վերև հիշված աշխատությունների ընդհանուր պակասությունը տեղ է գտել այստեղ ևս:

Գիտությունների թեկնածու Ղաֆադարյանը քննադատաբար է վերաբերվել վերև հիշված հեղինակների կողմից հավաքված ու վերծանված արձանագրություններին, նա առաջին անգամ հրատարակել է բաղմաթիվ նոր արձանագրություններ՝ ճարտարապետական և պատմական մեծարժեք հուշարձանների շարքից լույս տեսած «Հովհաննավանքը և նրա արձանագրությունները» խորագրով ներկա աշխատությունը նոր լույս է սփռում

հայ ժողովրդի պատմության և նրա կուլտուրայի առանձին ճյուղերի (քանդակագործական արվեստ, ճարտարապետություն, մանրանկարչություն, փայտի փորագրություն) զարգացման վերաբերյալ:

Պատմական գիտությունների թեկնածու Կ. Ղաֆադարյանի տվյալ աշխատությունը նոր և արժեքավոր մուծում է հայագիտության գանձարանում:

Գիտական աշխատող՝ Ս. ԱՎԱԳՅԱՆ

